

EL TIPUS ROMANIC D'ESGLÉSIES D'UNA NAU AMB TRANSEPTE

L'aparició uniforme de la basílica que s'esdevingué, des del segle IV amb intensa profusió a tot el món cristià, fixà un tipus determinat en l'estructura de les esglésies que restaria profundament arrelat i establert arreu. En la seva forma comú, en pla de tres naus dividides per dues fileres de columnes o pilastres reunides per arcs, s'obtingué la solució de la coberta amb fusta d'un gran espai rectangular, destinat a l'assemblea dels fidels reunits davant de l'altar i presidits per la jerarquia eclesiàstica situada en l'hemiscicle de l'àbsis acoblat al fons de la nau central. Les exigències litúrgiques, segons les manifestacions peculiars que es desenrotllaren en cada regió, aportaren complements a aquest esquema, com cambres terminals al fons de les naus menors, absidioles i també pòrtics interiors, però sense modificar essencialment una estructura perfectament resolta que, sols en contacte amb el món oriental, adquireix majors riqueses d'expressió i evolució.

Un d'aquests complements és la inserció d'un espai que interromp les fileres de pilars o columnes abans d'arribar al mur terminal on s'obre l'àbsis, a manera de nau transversal que talla les altres per tota l'amplada de l'edifici. Se l'anomena transepte per a significar que requeria a l'altre costat dels cancells que delimitaven el presbiteri, *trans septa*. L'art cristià no el coneix pas d'una manera normal i homogènea en les seves basíliques, ni tampoc responent a cap modalitat litúrgica, ni menys privatiu d'alguna regió determinada. Més abans són rares les seves manifestacions que, fins i tot, es donen en gran varietat de tipus. En la basílica constantiniana erigida sobre la tomba de Sant Pere hi aparequé com un recurs per a capsar les cinc naus de que constava en tota la seva tirada; també en la contemporània del Laterà hi fou resolt al terme de les cinc naus, però en forma tripartita. Onori I (625-38) en ampliar la basílica de Sant Pancràs creà un transepte a la basílica anterior de Simmac (498-514). També tripartit apareix en la única de les basíliques a tres naus a Sant Pere ad Vincula. A una o altra d'aquestes dues modalitats responen els transeptes que apareixen en algunes basíliques disperses a Itàlia, Dalmàcia, Grècia, Assia Menor, Egipte i Nord d'Àfrica. El tingué la basílica martirial de Sant Fructuós de Tarragona. No el conegué la Síria, regió de tanta inventiva en l'arquitectura cristiana.

El transepte sovintejà més del que sembla en l'evolució de l'arquitectura d'occident. Ho demostra la consistència que prengué a partir del període carolingi, o millor dit del coneixement que des d'aquest moment posseïm dels monuments conservats. Es fa una característica de les basíliques que es reconstrueixen a Roma

en la renaixença que s'inicia a primeries del segle IX i ja no cal dir com esdevé usual en l'arquitectura Ottoniana propulsada pels grans centres monàstics i catedrals. Segurament tampoc no seria una innovació quan, en 893, es constata a Astúries en la basílica de Sant Julià de Los Prados, i gairebé simultàniament a l'església rupestre de Bobastro en la regió andalusa subjecta als àrabs. Predomina desseguida en les estructures basilicals que s'edifiquen a Lourousa a Portugal, en 913, i a Sant Pere de la Nave i a Quintanilla de las Viñas en les terres que es repoblen al regne de Lleó des de començos del segle X i en les que hi aixequen els refugiats cordobesos a Sant Miquel d'Escalada i a Sant Cebrià de Mazote. Contemporàniament també prevaldria a casa nostra com es dedueix de la capçalera de l'església de Matadars, esmentada ja a mitjans del segle X amb semblances de pla amb les lleoneses i tot seguit a l'església monàstica de Cuixà, consagrada en 972, i a la de Sant Pere de Roda, en 1022.

No sembla, doncs, que el transepte fos un element simplement importat per la corrent carolíngia. No hi ha més que una coincidència d'època que el valoritza en el concepte de les estructures per tal com el transepte facilitava la coordinació de les naus amb les capelles, absidioles, i altres espais, que, per necessitats litúrgiques o monàstiques, s'acobraven a la capçalera. I en aquest sentit, la basílica que el transepte modificava podia conviure amb la basílica normal que n'estava desproveït. Es el cas de la presència simultània de basíliques amb transepte o sense que encara es donarà sota el ple predomini del romànic. Amb marcada, per no dir absoluta, presència en les basíliques monàstiques, Roses, Ripoll, Cardona, Colera, Fluvià, Gualter i Cruïlles, contra les de tipus parroquial que no el tenen, Castellcir, Malla, Palausaverdera, Palau de Rialb, Coaner i Sagàs.

Quan l'arquitectura romànica es manifesta amb l'empenta resolutiva que pren abans de la primera meitat del segle XI, el transepte, a més d'incorporar-se a la basílica, jugà un paper decisiu en la formació del pla d'una modalitat d'esglésies que obtingueren llargà difusió. Es el de les esglésies d'una nau amb transepte, solució a la qual es pervé mitjançant la supressió de les naus laterals d'una basílica de la que es manté el transepte amb els absis terminals. Ens cenyim als resultats que en aquest aspecte es produïen en el nostre romànic per a trobar-hi el sentit, les causes i la difusió.

Es abastament coneguda la nostra arquitectura romànica i són més que suficients les dates conegudes que la fixen per a conèixer l'escalonament dels edificis en la seva projecció en el temps. La simultaneïtat d'obres tan decisives com la capçalera de Ripoll, les esglésies de Casserres i de Cardona, la Seu de Vich, Sant Pere d'Urgell i Sant Serní de Tabernoles, només per a esmentar les de més relleu acabades abans del 1040 i totes elles tan diverses d'unes a altres, permet d'assisstir dintre el seu cercle a l'adopció del tipus esmentat.

En la seva forma de més grandiositat es remarca en la Seu de Vich consagrada en 1038 amb una nau que s'engalsa a un transepte en el que s'obria el presbiteri acabat en absis i flanquejat per dues absidioles a cada banda, obertes en els braços. En unes proporcions menors que comporten només tres absis és el pla realitzat, al mateix temps, a Sant Pere d'Urgell.

La solució d'un gran espai cobert sense recórrer a la tradicional distribució en tres naus, que permetia emperò resoldre les aventatges que la basilica ofería per a englobar-hi tres absis, reduïa enormement el volum de la construcció i simplificava el seu cost. L'adaptació utilitària de l'edifici es cenyia a les necessitats precises que comportaven l'accés a una litúrgia oberta i feia que aquest es pogués concentrar en l'estructura dels murs per a prescindir d'elements de suport. A Vich, era una construcció que el bisbe Oliba pogué obrar des dels fonaments movent-se amb una llibertat que no tingué ni a Cuixà ni a Ripoll on, si bé modificà les capçaleres, li calgué aprofitar el cos de les basiliques aixecades en la seva generació anterior. El pla degué ésser premeditat fins i tot per aplicar-lo sistemàticament en l'obra de renovació de les esglésies del bisbat construïdes a correuita des dels anys de la repoblació. Ho demostra el fet de l'abandonament de les formes basilicals, on només les esglésies de Malla i de Castellcir en serien una rara excepció i, per altra banda, el gran nombre considerable de construccions que es resolen segons aquest tipus quan cal donar-hi una expressió més significativa de la que podia proporcionar la senzilla església d'una nau.

Es el cas de les esglésies de Riuprimer, de Sant Pere de l'Herm, al terme de Tous, i la de Castellfullit del Boix; i de les que seguiren a Sant Julià de Cabrera, Sescorts, Santa Eugènia de Berga, Santa Cecília de Voltregà, Taradell, Espinelves i Aiguafreda, fins a primeries del segle XII. L'església de La Llacuna que semblaria, segons les restes que se'n conserven que repeteix el pla de la Seu de Vich amb dues absidioles a cada banda dels braços del transepte. Les de Barberà i Santa Eulària de Madrona, al Vallès, la de Pujol Planés, al Berguedà, com les de Sant Esteve del Bas i la de Vilallonga del Ter, i així mateix les rosselloneses del Vilar i de Sant Joan de Perpinyà, igual que les de Pla de Cabra i de Camarassa als confins occidentals.

Hem indicat abans que la tendència monàstica s'havia abocat al pla basilical dotat de transepte com a més adient al desenrotllament del culte. La reducció del volum de l'edifici amb la supressió de les naus laterals oferí encara una solució que trobà bona acollida. A Santa Cecília de Montserrat l'encongiment en traïx l'assaig amb les voltes del creuer paral·leles a les de la nau, cas que es dona encara, però segons una altra forma resolutiva, en l'estructura del conjunt a Sant Pons de Corbera. A la Pobra de Lillet es produeix pel fet d'incorporar el tester una església més primitiva. Però tant en les esglésies monàstiques de Corbera com en la de Serrateix i a Sant Genís Les Fonts, la conjunció de la nau amb el transepte obté la plenitud definida que després es perpetua a Sant Benet de Bages, a Sant Pau del Camp i a Sant Pere de Camprodon.

Les exigències que comporta el moviment d'una comunitat en la residència coral entorn de l'altar motivaren que les canòniques agustinianes que s'estableixen des de les darreries del segle XI, també acceptin aquesta modalitat d'església. En la forma més reduïda a Sant Pere de Grau d'Escales o en la més monumental a Sant Jaume de Frontanyà, passa a les de Sant Tomàs de Riudeperes, a l'Estany, a Tarrassa, a Lavaix, a Covet, a Sant Ruf de Lleida i a Sant Pere Cercada. A Sant Joan de les Abadesses, l'església iniciada amb una àmplia capçalera a girola i ca-

pel·les radials, s'abandonà el desenrotllament basilical després del transepte per a restar una sola nau encongida entre els anteriors edificis monàstics que ho impediren.

La simplificació introduïda pel Cister mantingué encara la perdurança d'aquesta modalitat d'esglésies a Vallbona de les Monges, a Santa Anna de Barcelona i al Miracle de Tarragona.

Resten apart dos exemplars en els quals els braços del transepte són iguals a l'extensió de la nau dintre el pla de creu grega. El de Sant Daniel de Girona i el de Sant Cugat de Salou, o del Recó, que possiblement fou imitat en construccions del seu veïnat com a Les Esglésies, a Subirana i fins a Castellfullit de Riubregós. Els caracteritza la cúpula que s'enlaira al centre de l'encreuament. Responen al pla d'església cruciforme d'origen oriental tramès a través de l'Adriàtic que, a Pola, es presenta resolt en els tres absis en el segle VI i que aquí es pogué difondre a través del pla característic de les esglésies funeràries en creu. En certs aspectes es redueix al mateix sentit del transepte que s'uneix a una sola nau de la que s'escurça la llargada per a buscar el ritme concèntric de l'edifici subordinat a la cúpula.

Perquè aquesta, així com entrà immediatament a conjuminar-se amb les basíliques a transepte, com és ja el cas de Cardona, també fou admesa en la seva reducció a una nau. Sant Daniel de Girona com Sant Cugat del Recó, vénen com els primers assaigs que, llevat de Santa Eugènia de Berga, i de Santa Cecília de Voltregà a la Plana de Vich, no es donen pas en les esglésies parroquials, sino més aviat en algunes de les monàstiques, Corbera, i més tard Sant Pau del Camp i Camprodon, i encara potser amb antel·lació en les canòniques, Sant Pere de Grau d'Escalles, Frontanyà, Sant Tomàs de Riudeperes, Santa Maria de Tarrassa, l'Estany i Sant Pere Cercada.

Tant o més, doncs, que les basíliques, amb transepte o sense, les esglésies d'una nau a transepte i tres absis, obtingueren una àmplia difusió. Com a intensitat, es produïren en l'àrea on gairebé el romànic abandonà la basílica, segurament per raons econòmiques que permeteren solucionar les esglésies amb una funcionalitat més estricta, segons la capacitat que podia ésser satisfeta pel domini creixent en l'aplicació de la volta. Com a selecció, es manifestaren en els ambients comunitaris de monestirs i canòniques agustinianes en els quals prevalgué el transepte fins quan edificaren una basílica.

En la prospecció dels fets s'arriba a aquestes constatacions senyalades per a centrar la problemàtica que encara queda en les evolucions que directament hi portaren.

Per a la conjunció del transepte amb la basílica no hi ha dubte que s'acompli en un període anterior que esclata arreu d'occident entorn del període carolingi. Per la reducció de l'esquema del seu plan a l'atrofiament de les naus laterals no tenim prou dades suficients per afirmar que també s'hagués acomplert. Hi han però els indicis que portarien a creure-ho. La basílica de Sant Simplicia, a Milan, construïda per Sant Ambrós al segle V, ofereix un desenrotllament de transepte que depassa de molt l'amplada de les naus per a resoldre's en una planta en T que l'estructura de l'edifici acusava noblement a l'exterior. L'església de Zorita de

los Canes del Cerro de la Oliva a Guadalajara, destruïda entorn de 583, sembla respondre a una nau amb transepte però encara amb un sol absis. Els contactes amb l'orient, la permeabilitat en la introducció de les estructures i els models resolts en l'arquitectura del profund període romà, prestaren prou flexibilitat perquè ja des del segle VI prevalguessin certes consecucions, que escapen a la investigació, en les que els plans dels edificis es pogueren moure entorn de les cobertes a volta i a cúpula.

Quan arribà l'abrivada del romànic, fins a un concepte nou de construcció, la selecció de determinats tipus d'estructures que hi foren més avinents, al costat de la pervivència de la basílica, pogué impulsar el de les esglésies d'una nau amb transepte, com també ho feu amb les de planta d'una nau amb capçalera triabsidal. La selecció, en aquest cas, va produir una bella florida d'esglésies perfectament aconseguïdes.

E. JUNYENT, PREV.
